

АНАЛІЗ ПРОСВІТНИЦЬКО-ПЕДАГОГІЧНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ П.І. КОВАЛЕВСЬКОГО В КОНТЕКСТІ ПРОБЛЕМИ ВИХОВАННЯ ОСОБИСТОСТІ

У статті на основі вивчення історико-педагогічних джерел та наукової літератури систематизовано факти життєдіяльності П. Ковалевського (1849/1850–1930/1931); досліджено особливості просвітницько-педагогічної діяльності вченого; визначено роль освітянина в актуалізації значущості національного виховання молоді.

Ключові слова: просвітницько-педагогічна діяльність, моральне виховання, фізичне виховання, національне виховання, патріотичне виховання, університет, медична освіта, студент.

Подальше реформування системи вищої освіти, визначення стратегії світоглядного виховання молоді та посилення вимог до науково-педагогічних працівників актуалізують не тільки звертання до сучасного світового педагогічного досвіду, а й переосмислення багатьох етапів становлення та розвитку освіти. Особливого значення для педагогічної теорії та практики в контексті духовного оновлення українського суспільства набуває звернення до просвітницько-педагогічної діяльності видатних українських учених і педагогів, у тому числі освітянина, громадського діяча, доктора медицини, одного із провідних вітчизняних психіатрів початку ХХ ст., професора Павла Івановича Ковалевського (1849/1850–1930/1931).

У сучасних виданнях довідкового характеру міститься інформація про життєдіяльність П. Ковалевського [10]. Серед публікацій сучасних науковців стосовно теми дослідження нашу увагу привернули статті П. Петрюка [11], А. Савельєва [12], П. Стукалова [13], О. Акімова та І. Верещагіна [1]. Джерельною базою дослідження є публіцистичні, літературні й наукові публікації П. Ковалевського [4–8], мемуари та науково-популярні нариси сучасників ученого [3; 9], періодичні видання досліджуваного періоду [2; 14; 15].

Опрацьовані літературні джерела висвітлюють діяльність П. Ковалевського як лікаря, вченого, філософа, організатора медичної освіти, видавця. Незважаючи на значну кількість публікацій, присвячених життю та діяльності П. Ковалевського, відсутнім є цілісне наукове осмислення його просвітницько-педагогічної діяльності в контексті проблеми навчання та виховання особистості.

Мета статті – проаналізувати просвітницько-педагогічну діяльність П. Ковалевського в контексті проблеми виховання особистості. Поставлена мета визначила такі завдання: систематизувати факти життєдіяльності П. Ковалевського; розкрити особливості просвітницько-педагогічної діяльності вченого; виявити роль П. Ковалевського в актуалізації значущості національного виховання молоді.

Дослідники розходяться у твердженнях щодо дати народження Павла Івановича Ковалевського й повідомляють, що він народився в родині священика у 1849 або 1850 р. в містечку Петропавлівка Катеринославської губернії (нині селище міського типу Дніпропетровської області України) [10, с. 90; 11; 12].

Після навчання в духовному училищі та Катеринославській семінарії, П. Ковалевський вступив у 1869 р. на медичний факультет Харківського універси-

тету. У 1874 р. Павла Івановича залишили на факультеті для підготовки дисертації з психіатрії, яку він захистив у 1877 р. [10, с. 90].

У 1877–1894 рр. П. Ковалевський працював у Харківському університеті, обіймаючи посади приват-доцента, доцента, екстраординарного й ординарного професора кафедри психіатрії, завідувача кафедри нервових та душевних хвороб, декана медичного факультету Харківського університету [14]. У 1877–1882 рр. разом з викладацькою діяльністю він виконував обов'язки завідувача Харківської губернської психіатричної лікарні (“Сабурової дачі”) [11, с. 51].

У 1894–1897(96) рр. П. Ковалевський працював ректором Варшавського університету й залишив посаду після тяжкої хвороби. Згодом науковець завідував кафедрою психіатрії Казанського університету (1903–1906 рр.), викладав судову психопатологію в Санкт-Петербурзькому університеті. У післяжовтневий період професор працював у психіатричному відділенні Миколаївського військового шпиталю [10, с. 90].

Останні роки життя П. Ковалевського не можна назвати однозначно вивченими: рік його смерті в наукових виданнях вказується різний. За одними даними, він помер у 1923 р. у Петрограді [11, с. 51]. За іншими даними, в 1924 р. П. Ковалевський залишив Росію, поселився в м. Спа й помер у 1930 р. [12] або 17 жовтня 1931 р. у м. Льєж (Бельгія) [11, с. 61].

Вивчення маловідомих історико-педагогічних джерел та літератури з історії медицини дає змогу стверджувати, що колеги, студенти, пацієнти Павла Івановича Ковалевського серед характерних рис його особистості виділяли рідкісні душевні та адміністративні здібності, багатогранність ученого-експериментатора, педагога, практикуючого лікаря-психіатра.

П. Ковалевський виховував у студентській молоді спостережливість і допитливість. Завдяки його сприянню для студентів проводилися клінічні демонстрації хворих. Під час лекційних занять він намагався привчати студентів розмірковувати. У спогадах колишнього студента медичного факультету Харківського університету Г. Бердичевського міститься така інформація про Павла Івановича: “Типи психопатологічних відхилень він змальовував пластично й виразно. Уміло й переконливо зупинявся на ролі навіювання та психотерапії. Пам'ятаю наведений ним приклад. Хворому призначили краплі – “Aqua titiae” (липова вода) – по 10 крапель під час прийому, з вказівкою “Ні краплі більше!”. Хворий швидко й повністю видужав” (переклад автора) [3, с. 298].

Аналізуючи складові педагогічної майстерності Павла Івановича, професор М. Країнський серед найголовніших характеристик свого учителя виділяє гуманістичну спрямованість: “Я глибоко впевнений, що всім тим, що я зможу зробити на користь науки й на користь душевнохворих,... я маю бути цілком зобов'язаний тим науковим і гуманним принципам, які ми завжди чули від нашого вчителя” [9]. М. Країнський згадує, що визначальною рисою наукової школи Павла Івановича була безумовна, позбавлена будь-якої поблажливості, вимога: не допускати ніяких компромісів зі своїми переконаннями й сумлінням [9].

Про високий авторитет П. Ковалевського серед студентства медичного факультету Харківського університету свідчить повідомлення щодо його прощання в листопаді 1894 р. зі своїми слухачами напередодні від'їзду до Варшавського університету: “Прощання відрізнялося зворушливим задушевним характером; оплески, що супроводжували професора, довго не змовкали після його виходу з аудиторії” (переклад автора) [14].

Вражаючими були інтелектуальна активність та різнобічність інтересів Павла Івановича. Протягом піввікової лікарської діяльності він написав понад 300 книг, брошур і журнальних статей з різних питань психіатрії, невропатології [11, с. 52]. Учений здобув визнання і як історик: його праці “Народы Кавказа”, “Завоевание Кавказа Россией”, “История Малороссии” користувалися попитом у читача й витримали не одне видання.

Поряд із лікарською, науковою, викладацькою діяльностями П. Ковалевський розвивав у собі фах перекладача, видавця, редактора, наукового публіциста. Учений став засновником і редактором часопису “Архив психиатрии, наркологии и судебной психопатологии”, який виходив у світ у 1883–1896 рр. Крім того, він видавав “Журнал медицины и гигиены”, “Русский медицинский вестник”, “Вестник идиотии и эпилепсии”, “Вестник душевных болезней”.

У названих часописах містяться рецензії Павла Івановича на праці вітчизняних та зарубіжних авторів з актуальних питань психоневрології. Рецензії відображали блискучі узагальнення багаторічного науково-педагогічного досвіду їх автора і його думок про значення мислення лікаря при розв’язанні практичних завдань медицини, а також влучні зауваження та побажання авторитетним науковцям-медикам щодо підготовки до видання навчальних підручників і посібників. Так, у рецензії на підручник професора Д. Зернова “Руководство анатомии нервной системы человека” він пише: “Вельмишановний професор не ілюстрував свій підручник малюнками з остраху його подорожчання. Мені здається, що та користь, що принесена була б малюнками... зовсім виправдала б її дорожнечу. На гарну книгу студент не пошкодує останнього гроша, навіть за рахунок свого обіду” (переклад автора) [2, с. 221]. Цікаво, що студентам, які замовляли книги в редакції часописів, що видавалися П. Ковалевським, обіцяли знижку від 20 до 30% [2, с. 221–226]. Таким чином, вчений-психіатр намагався мотивувати студентів до саморозвитку та самоосвіти.

Незважаючи на те, що П. Ковалевський усе життя присвятив проблемам психіатрії, він приділяв серйозну увагу просвітницькій діяльності (активному поширенню знань серед народних мас, у тому числі серед молоді). Сам учений визнавав, що в своєму житті керується девізом “Patria, scientia et veritas” (“Батьківщина, наука та істина”) [8].

Очолити Товариство наукової медицини і гігієни, що виникло у 1893 р. при Харківському університеті, П. Ковалевський, започаткував у 1894 р. відкриті публічні засідання з питань виховання [15]. У газеті “Харьковские ведомости” повідомлялося про їх проведення в найбільших аудиторіях університету та про участь П. Ковалевського в обговоренні питань фізичного виховання дітей [15].

Висвітлюючи в науково-популярних виданнях причини та сутність алкоголізму, Павло Іванович Ковалевський акцентував увагу громадськості на необхідності реформування змісту освіти. Він зауважував, що перевантаження молоді “зайвим навчальним хламом” зумовлює нервові хвороби, самогубство та алкоголізм; знесилення молодого організму є наслідком не лише втоми від розумової діяльності, а також відсутності фізичного виховання, нехтування гігієною праці [8, с. 62–63].

Павло Іванович активно займався політичною діяльністю. З утворенням у 1908 р. Всеросійського національного союзу (ВНС) П. Ковалевський став одним з його провідних ідеологів. Сучасні російські дослідники детально проаналізували роль Павла Івановича в обґрунтуванні ідеології російського націоналізму, його праці про нації розглядаються в контексті найбільш гострих сучасних політичних проблем [12; 13].

На думку вченого, виховання спрямовує особистість до спасіння та зміцнення нації, якщо воно національне, та призводить до загибелі нації, якщо воно антинаціональне [7, с. 26]. Згідно з визначенням П. Ковалевського, “націоналізм – це вияв поваги, любові та відданості до самопожертви нині, ушанування і схиляння перед минулим та бажання благоденства, слави, міцності й успіху в майбутньому – тій нації, тому народові, до якого конкретна людина належить” (переклад автора) [7, с. 9–10].

Цікавими є думки П. Ковалевського з приводу необхідності враховувати в процесі виховання особливості національного характеру вихованців. Учений пропонував аналізувати риси російського національного характеру в площині суто християнського світогляду, розглядаючи поняття “росіянин”, “слов’янин” і “християнин” як синоніми. Окремлюючи позитивні якості “російського слов’янського характеру”, він наводить приклади з минулого запорожців (характеризуючи українців та росіян як один народ, що має спільне слов’янське коріння) [7, с. 54].

Виховання й навчання в школах Російської імперії, на думку теоретика ВНС, мали органічно розвивати та закріплювати національний принцип. Особливу увагу П. Ковалевський приділяв фізичному та моральному вихованню. Мета фізичного виховання вбачалася у формуванні міцного військового духу, готовності до виконання національного громадянського обов’язку, прищепленні звички до дисциплінованої й трудової діяльності. Моральне виховання розглядали як органічне доповнення фізичного, що мало формувати національну самосвідомість на основі прихильності православному світогляду, історичній і культурній національній традиціям [4, с. 56–74].

Велике місце в працях П. Ковалевського займають міркування про виховання патріотизму. Учений наполягав, що важливо прищеплювати дитині любов до свого села, рідного краю на основі вивчення місцевих традицій. У патріотичному вихованні, на думку П. Ковалевського, велику роль відіграє учитель. Коментуючи висловлювання про те, що німецький учитель переміг французького вчителя, освітянин пише, що німецький учитель переміг Францію не завдяки своїй освіченості, а тому, що всі німецькі вчителі були національні й патріотичні [4, с. 89, 334].

П. Ковалевський ставив патріотизм вище від освіти: краще неучтво, зігріте любов’ю до Батьківщини, ніж освіта, що пов’язана з презирством до своєї нації. Він зауважував, що знання завжди можуть поповнюватися, а почуття любові, відданості Батьківщині – ні. Надзвичайно повчальними є думки вченого про значення вивчення історії [4, с. 91]. Саме “історію” він оголошував однією з найважливіших шкільних дисциплін.

Не втратили своєї злободенності й думки вченого про необхідність мати національну мужність відстоювати відкрито своє національне достоїнство проти нахабних і відкритих випадів, образ і принижень [4, с. 48–49]. Автор згадує слова М. Карамзіна: “Хто сам себе не поважає, того, без сумніву, й інші поважати не будуть” (переклад автора) [4, с. 94].

П. Ковалевський усвідомлював, що національне виховання росіян жодним чином не повинно негативно позначатися на їх відносинах з представниками інших національностей: “Проповідуючи, однак, народну любов і відданість російським дітям, ніколи не слід ображати й дітей інших націй, що входять до складу нашої Батьківщини. Потрібно ставитися до них дружньо й любовно, як до братів, і не давати помітити нашого панування переможця” (переклад автора) [4, с. 335–336]. Наведена фраза дає змогу говорити про схильність П. Ковалевського до концепції “старшого брата”, що зумовлена наявністю елементів етноцентризму в тогочасній системі освіти.

Необхідно зазначити, що рівень освіченості П. Ковалевського, його захопленість наукою, відданість улюбленій справі, безкорислива просвітницька діяльність створювали умови для формування ним серед представників молодого покоління науковців патріотизму (а не шовінізму) та культурної толерантності. Професійна діяльність учнів відомого психіатра, серед яких слід назвати М. Мухіна (професора у Варшаві, Харкові), М. Країнського (професора у Варшаві, Белграді), А. Ющенко (професора у Варшаві, Вінниці, Петербурзі, Воронежі, Ростові-на-Дону, Харкові) [11], була позбавлена проявів шовінізму, а моральність та людяність були характерними рисами особистості.

Висновки. Проведений аналіз показав: педагогічній діяльності П. Ковалевського було притаманним поєднання викладацької, наукової та виховної функцій, що було характерним для кращих представників професорсько-викладацького складу вітчизняних університетів другої половини ХІХ – поч. ХХ ст.

Видатний учений формував світогляд майбутнього лікаря на основі принципу гуманізму, яким сам керувався у своїй професійній діяльності.

На наш погляд, П. Ковалевський, проголошуючи ідею гуманізму, прийшов до прогресивної ідеї виховного навчання. Викладацька діяльність ученого була не тільки школою наукової думки, а й школою виховання ціннісного ставлення до світу. Павло Іванович виховував серед студентської молоді спостережливість і критичне ставлення до, здавалося б, непохитних істин, які встановилися в науці.

Важливу роль у формуванні педагогічної майстерності П. Ковалевського в справі виховання особистості студентів відігравали як наукові знання, уміння і навички, так і його особисті задатки та здібності (ерудиція, здатність співвідносити знання з декількох інформаційних просторів і налагоджувати й підтримувати міжособистісні стосунки, ораторські, організаторські, дослідницькі здібності).

Просвітницька діяльність відомого вченого була спрямована на доведення громадськості важливості розробки проблем здорового способу життя й виховання духу патріотизму серед молоді.

Проблема організації національного виховання молоді посідала особливе місце в ідейній концепції П. Ковалевського, бо правильно організований процес виховання створював, на його думку, необхідні умови для формування національної свідомості, отже, і націоналізму.

Використовуючи сучасну термінологію, Павла Івановича Ковалевського слід визнати прихильником етнічної толерантності у відносинах між представниками різних національностей у дитячому колективі. При цьому він не приховував особливої цементувальної ролі російського народу в Російській імперії. На наш погляд, П. Ковалевський, обґрунтовуючи ідеологію російського націоналізму, не зміг повністю відійти від етнічних стереотипів, що склалися в імперську добу, однак це не вплинуло на ціннісні орієнтації його послідовників в галузі науки та освіти.

Перспективу дослідження ми вбачаємо в подальшому широкому комплексному вивченні педагогічної, громадсько-просвітницької діяльності та педагогічної спадщини Павла Івановича Ковалевського.

Список використаної літератури

1. Акімова О.Б. П.И. Ковалевский о русском национальном воспитании / О.Б. Акімова, И.П. Верещагина // Вестник Екатеринбургской духовной семинарии. Серия: Педагогика и методика преподавания. – 2011. – Вып. 1. – С. 115–121.
2. Архив психиатрии неврологии и судебной психопатологии / ред. П.И. Ковалевский. – Харьков : Типография газеты “Южный край”. – 1883. – Т. 1. – № 1. – С. 216–221.

3. Бердичевский Г.А. Фрагменты из прошлого Харьковской медицинской школы / Г.А. Бердичевский // Харківський університет у спогадах його професорів та вихованців : у 2 т. / укл. : Б.П. Зайцев, В.Ю. Іващенко та ін. ; наук. ред : С.І. Посохов. – Х. : Вид-во Сага, 2011. – Т. 2. – С. 293–299.
4. Ковалевский П.И. Национальное воспитание и образование в России / П.И. Ковалевский. – СПб. : Тип. М.И. Акинфиева, 1910. – 95 с.
5. Ковалевский П.И. Национализм и национальное воспитание в России / П.И. Ковалевский. – СПб. : тип. М. Акинфиева 1912. – 394 с.
6. Ковалевский П.И. Педагогические размышления. Национальное воспитание / П.И. Ковалевский // Опыты православной педагогики : хрестоматия / сост. А. Стрижев, С. Фомин. – М. : Молодая гвардия, 1993. – С. 177–196.
7. Ковалевский П.И. Психология русской нации / П.И. Ковалевский. – СПб : Отечествонная типография, 1915. – 61 с.
8. Ковалевский П.И. Пьянство, его причины и лечение / П.И. Ковалевский. – Х. : Издание журнала “Архив психиатрии, неврологии и судебной психопатологии”, 1888. – 112 с.
9. Краинский Н.В. Порча, кликуши и бесноватые [Электронный ресурс] / Н.В. Краинский // Русский медицинский вестник. – 1910. – Режим доступа: <http://pathographia.narod.ru/new/KLIKUSHY.htm>.
10. Овчиннікова О.С. Ковалевський Павло Іванович / О.С. Овчиннікова // Видатні вихованці Харківської вищої медичної школи : бібліографічний довідник / за ред. В.М. Лісового. – Х. : ХНМУ, 2010. – С. 90–91.
11. Петрюк П.Т. Павел Иванович Ковалевский – известный отечественный психиатр / П.Т. Петрюк // История Сабуровой дачи. – Х., 1996. – Т. 3. – С. 57–61.
12. Савельев А.Н. Нация: русская формула профессора Ковалевского [Электронный ресурс] / А.Н. Савельев // Золотой лев. – 2005. – № 69–70. – Режим доступа: http://www.zlev.ru/69_50.htm.
13. Стукалов П.Б. Педагогические взгляды П.И. Ковалевского [Электронный ресурс] / П.Б. Стукалов. – Режим доступа: <http://lib.znate.ru/docs/index-147987.html>.
14. Харьковские ведомости. – 1894. – 19 ноября.
15. Харьковские ведомости. – 1894. – 11 февраля, 11 марта, 20 марта.

Стаття надійшла до редакції 16.09.2013

Лутаева Т.В. Анализ просветительско-педагогической деятельности П.И. Ковалевского в контексте проблемы воспитания личности

В статье на основе изучения историко-педагогических источников и научной литературы были систематизированы факты жизнедеятельности П. Ковалевского (1849/1850–1930/1931); исследованы особенности просветительско-педагогической деятельности ученого, определена роль педагога в актуализации значимости национального воспитания молодежи.

Ключевые слова: просветительско-педагогическая деятельность, нравственное воспитание, физическое воспитание, национальное воспитание, патриотическое воспитание, университет, медицинское образование, студент.

Lutaieva T. Analysis of P. Kovalevskiy's enlightening-pedagogical activity in the context of individual's education

The article considers the enlightening-pedagogical activity of professor, doctor of medicine, one of the founders of psychiatry in Ukraine – Pavlo Kovalevskiy.

The facts of P. Kovalevskiy's life (1849/1850–1930/1931) were systematized. The peculiarities of P. Kovalevskiy's enlightening-pedagogical work were defined. The article considers the role of scientist in the actualization of national education, cultivation of patriotism.

It was noted that the combination of the teaching, research and educational functions was the characteristic feature of the P. Kovalevskiy's pedagogical activity and it was typical for the best representatives of the national Universities in the late 19th – early 20th cent.

The article highlights the important role of P. Kovalevskiy's scientific knowledge and the personal abilities (erudition, abilities to relate knowledge from several information spheres, to establish and maintain interpersonal relationships, organizational and research skills) in his pedagogical activity and in individual's education.

It was noted that the famous scientist proved the importance of healthy living in community's development.

The article outlines that the enlightening-pedagogical activity of P. Kovalevskiy was based on the principle of humanity and it was not only a school of thought, but also a school of valuable relationship to surrounding reality.

It was examined the less known P. Kovalevskiy's pedagogical works, which are relevant and important for finding answers to the contemporary problems of moral and physical education.

It was defined the concept of "national education" in P. Kovalevskiy's book "Nationalism and National Education in Russia" ("Национализм и национальное воспитание в России").

P. Kovalevskiy laid special emphasis on the role of national character during the organization of national education. P. Kovalevskiy also emphasized a great role of a teacher in patriotic education.

It was noted that P. Kovalevskiy justified ideology of Russian nationalism and could not completely move away from ethnic stereotypes, but this fact did not affect the humanist value orientation of his followers in medical science and education.

The article outlines that an idea of fostering tolerance between children of different nationalities can be recognized in P. Kovalevskiy's pedagogical works.

Key words: *enlightening-pedagogical activity, moral and physical education, national education, patriotic education, University, medical education, student.*